

RECENSIONS

«*Qui fruit ne sap collir*» (I i II). *Homenatge a Lola Badia*, a cura de A. ALBERNI, L. CIFUENTES, J. SANTANACH i A. SOLER, Barcelona, Edicions de la Universitat de Barcelona – Editorial Barcino 2021, 968 p.

«*Qui fruit ne sap collir*» és la cita del *Llibre del gentil e tres savis* de Ramon Llull que titula l'homenatge que col·legues, deixebles i amics han volgut retre a la trajectòria acadèmica i professional de Lola Badia amb motiu del seu setantè aniversari. L'homenatge és un recull de setanta articles que ocupen dos volums ben gruixuts i curiosament editats per Edicions UB i Editorial Barcino. Els textos, ordenats alfabèticament segons el cognom de l'autor, estan escrits tant en català i castellà com en italià i anglès, i en tots s'hi reconeix el compromís, el mestratge i l'entusiasme d'una de les figures claus de l'estudi de la literatura catalana antiga.

Nascuda a Barcelona, Lola Badia és catedràtica de Literatura Catalana Medieval a la Universitat de Barcelona des de 1987, fundadora i directora del Centre de Documentació Ramon Llull de la Universitat de Barcelona i membre de la Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona des de 1996. Es va doctorar l'any 1977 a la UAB amb una tesi sobre el *Cançoneret de Ripoll* dirigida per Martí de Riquer, qui ha sigut un dels seus grans mestres. L'any 2016 li fou concedit el Premi Nacional de Cultura. Transmissora i divulgadora del coneixement de la literatura catalana antiga i investigadora de la cultura medieval europea, la seva obra para atenció en el llegat de Ramon Llull, Bernat Metge, Ausiàs March o en la narrativa del segle XV, entre molts altres temes d'interès.

La presentació dels volums, a càrrec del Rector de la Universitat de Barcelona, Joan Guàrdia Olmos, destaca la tasca de recerca infatigable en l'àmbit de la literatura catalana antiga i medieval de Lola Badia, la seva influència en el món universitari, el valor de la seva obra crítica i filològica, la seva vocació internacional i la seva generositat intel·lectual. Aquests i altres trets de la carrera i personalitat de la Lola Badia es poden encaixar si analitzem les contribucions que formen aquests dos volums miscel·lanis.

La seva influència en les universitats catalanes i l'estima que en elles ha generat les manifesten les nombroses institucions adherides a l'homenatge i les aportacions dels seus companys de professió i vocació. De la UB, a més dels curadors dels volums Anna Alberni, Lluís Cifuentes, Joan Santanach i Albert Soler, destaquen els textos de Rocío Da Riva, Anton M. Espadaler, Anna Fernández-Clot, Maria de las Nieves Muñiz, Josep Murgades, Gemma Pellissa, Julio Samsó i Josep Solervicens; de la UAB hi participen Lluís Cabré, Alejandro Coroleu, Sebastià Giralt, Francesc J. Gómez, Jaume Mensa i Josep Pujol; de la Universitat de Girona, Miriam Cabré, David Guixeras, Xavier Lamuela, Sadurní Martí, Rafael Ramos, Xavier Renedo, Josep M. Ruiz Simon, Jaume Torró i Francesc Tous; de la Universitat Pompeu Fabra, Marta Marfany i Raquel Parera; de la Universitat Rovira i Vigili, Marina Navàs Ferré i de la Universitat Oberta de Catalunya hi col·labora Antònia Carré. Però també hi participen membres d'institucions d'altres indrets del territori de parla catalana, com Rafael Alemany i Llúcia Martín de la Universitat d'Alacant; Rafael Beltran, Rosanna Cantavella, Francisco M. Gimeno, Josep Izquierdo i Josep E. Rubio de la de València;

Tomás Martínez Romero escriu des de Castelló (Universitat Jaume I) i José Argüés Aldaz des de Saragossa.

El vincle i estimació de Lola Badia vers la cultura i llengua italianes es manifesta amb l'alta participació de docents i investigadors italians com Giovanni Albertocchi (Universitat de Girona), Annamaria Annicchiarico (Università Roma Tre), Chiara Crisciani (Università di Pavia), Giorgio Faggin (Università degli Studi di Padova), Lino Leonardi (Scuola Normale Superiore, Pisa), Raffaele Pinto (Universitat de Barcelona), Elena Pistolesi (Università per Stranieri di Perugia) i Ilaria Zamuner (Università di Chieti-Pescara).

La seva inestimable aportació als estudis lul·listes la podem vincular amb les col·laboracions d'Anthony Bonner (Maioricensis Schola Lullistica), Fernando Domínguez Reboiras (Albert-Ludwigs-Universität), Alexander Fidora (ICREA-UAB), Annemarie C. Mayer (Katholieke Universiteit Leuven), Michela Pereira (SISMEL, Firenze) i Maribel Ripoll (UIB), però també amb les dels membres del Centre de Documentació Ramon Llull, Robert D. Hughes, Simone Sari i Maria Toldrà.

La seva formació com a romanista i en llengües hispàniques, així com la seva tasca com a filòloga de la llengua catalana amb alta vocació internacional, la evidencien les contribucions dels promotors del català a Hongria, Kálmán Faluba i Károly Morvay (Universität Eötvös Loránd de Budapest), les dels traductors i filòlegs Roger Friedlein (Ruhr-Universität Bochum), Jeremy Lawrance (University of Oxford), Albert Lloret (University of Massachusetts Amherst) i Josep Massot i Muntaner (IEC). En aquest sentit, també convé mencionar les aportacions de l'assessor lingüístic del Parlament de Catalunya, Jordi Parramon, del filòleg i acadèmic de la llengua espanyola Francisco Rico, de la filòloga catalana Isabel de Riquer Permanyer, del poeta i crític literari Pere Rosselló i de l'editor Barry Taylor (The British Library).

Igualment, els interessos de recerca de Lola Badia els podem indagar a partir dels temes dels treballs publicats en aquest homenatge, com són el *Curial e Güelfa*, Ausiàs March, l'astronomia, Joan Roís de Corella, *Tirant lo Blanc*, Andreu Febrer, Nicolau Eimeric, Ramon Llull, la medicina, Dante, Petrarca, Sèneca, Francesc Eiximenis, Pico della Mirandola, Bartomeu de Tresbens o Jordi de Sant Jordi, entre molts altres.

El segon volum es clou amb el recull de *Resums/Abstracts* (365-406), la prolífica *Bibliografia de la Lola Badia (1971-2020)* (407-474), ordenada cronològicament, i la *Taula d'adhesions a l'homenatge* (475-480), amb més de deu institucions promotores, més de trenta institucions adherides i més de cent cinquanta adhesions particulars que expressen el seu reconeixement a la docent i investigadora homenatjada.

Maria CABRÉ DURAN
Universitat de Girona

Gemma AVENOZA, Laura FERNÁNDEZ FERNÁNDEZ i Lourdes SORIANO ROBLES (ed.),
La producción del libro en la Edad Media. Una visión interdisciplinar, Madrid, Sílex
2019, 467 p.

Vist des del present, es fa difícil imaginar que un manuscrit d'època medieval pugui aportar un ric cabàs d'informacions diverses que van molt més enllà dels continguts que transmet la lletra que té escrita en els folis. Talment com les legions d'arrò-

podes necròfags que classifica i data un entomòleg forense quan analitza un cadàver o —per no fer servir un símil tan escatològic— com el geòleg que estudia un estrat de roques o l'arqueòleg que investiga el fòssil d'un dinosaure. El fet és que només una activitat interdisciplinària com la que recull el subtítol d'aquest volum permet reunir la varietat de disciplines i experts que intervenen en la comprensió d'un llibre escrit —construït en dirfem— en l'edat mitjana i, en molts casos, abans de començar-ne la lectura o sense necessitat ni tan sols de llegir-lo.

La coincidència en una xarxa d'excel·lència, «Libro medieval hispánico», és el punt de partida perquè hagen pogut col·laborar en aquesta monografia especialistes de diferents universitats i en diverses disciplines (codicologia, paleografia, enquadernació, filologia, història de l'art o humanitats digitals) orientades a la investigació sobre el llibre medieval, focalitzat en l'àmbit peninsular i especialment en la versió manuscrita, però amb aplicacions també als llibres publicats en temps de la impremta. És el primer tret meritori d'aquesta obra, el de la col·laboració interdisciplinària, imprescindible quan es tracta d'extraure informació d'un objecte d'estudi com el llibre antic, en el qual conflueix una allau de factors que poden aportar dades essencials, tenint en compte que els manuscrits sovint transmeten textos anònims, descontextualitzats, fragmentaris o, en moltes ocasions, una barreja d'obres distintes, a voltes d'autors i èpoques diferents, que conviuen en un mateix còdex per motius diversos. El segon mèrit és l'afany de claredat expositiva, la voluntat per fer accessibles els principis de les diverses disciplines abocades a l'estudi del llibre antic. Aquest esforç didàctic es fa evident en el fet que molts dels capítols que integren el volum s'inicien amb un apartat previ dedicat a delimitar la terminologia específica associada a cada disciplina, amb definicions o delimitacions del contingut semàntic d'uns termes que de vegades s'utilitzen de forma inadeguada; és un detall que ajuda a evitar ambigüitats i a situar correctament els conceptes.

Igualment, les obligades restriccions d'espai per a aprofundir en tots els aspectes queden compensades amb la rica i completa bibliografia que acompanya cada capítol, amb les obres de referència citades o els treballs en què el lector interessat pot completar-ne la informació. Són les característiques habituals en el manual —terme evitat per les autores— d'una disciplina, amb la peculiaritat que en aquest cas hi conflueixen diverses disciplines orientades a un mateix objecte d'estudi. És, doncs, doblement lloable el propòsit que ha guiat aquesta obra, enunciat així en la presentació inicial: «subsana algunas lagunas detectadas en las publicaciones sobre el libro medieval hispánico, raramente abordado desde una aproximación interdisciplinar» (p. 10).

El volum s'inicia amb un capítol dedicat a «La elaboración del código: espacios y artifices», a cura de Josep Antoni Iglesias-Fonseca (UAB) i Gemma Avenzoza (UB). A més de servir d'introducció general, el capítol fa una repassada pels principals centres peninsulars de producció librària, els *scriptoria* monàstics i catedralicis en l'alta edat mitjana i els còdexs més destacats d'aquests cenobis (beats, cartularis, bíblies), als quals se sumen a partir del segle XII nous centres i nous productors (copistes laics, produccions per a l'*studium generale*, participació de la institució notarial, copistes ocasionals o professionals, etc.). Tanquen el capítol unes puntualitzacions sobre el concepte *manuscrit de taller*, per a qüestionar o almenys matisar l'existència de tallers professionals de còpia durant el període medieval.

Gemma Avenzoza, veritable Sherlock Holmes en l'anàlisi de manuscrits medievals, és l'encarregada del capítol «Codicología: estudio material del libro medieval», en el

qual explica de forma ben entenedora els principis d'aquesta disciplina que s'acosta al llibre per a extraure'n el màxim d'informació: lloc de producció, tipus de còpia, materials emprats (pergamí, paper, tintes) i distribució en el còdex, marques d'aigua, formats, instruments d'escriptura i pautat, formats i estructura dels còdexs (distribució dels quaderns), reclams, signatures, foliació, etc. Completa el capítol un detallat procediment de descripció codicològica, explicat pas a pas segons el formulari que ella mateixa ha perfeccionat al llarg d'anys d'*ensumar* manuscrits i impresos per biblioteques d'arreu del món dins el projecte PhiloBiblon, probablement el recurs més veterà i més emprat pels investigadors d'aquest àmbit, en les diverses branques que l'integren actualment: BETA, BIPA, BITAGAP i BITECA.

El capítol dedicat a la dimensió més artística del llibre medieval, «Manuscritos iluminados: artifices, espacios y contextos productivos», és obra de Laura Fernández (UCM), que repassa aspectes com els artífexs de la il·luminació, el procés d'aprenentatge, els espais de treball i, fins i tot, la mobilitat dels artistes o el procés de plantejament i definició de l'aparar icònic i decoratiu dels còdexs, a més de les tècniques i els procediments artístics. En aquest capítol trobarem informació sobre algunes compilacions medievals en què s'explicaven aspectes tècnics relacionats amb la il·luminació, com les receptes per a la preparació de pigments; s'hi detallen també processos com l'aplicació del pa d'or o els aglutinants, els estris emprats, els colors o els productes dels quals s'extreien, etc. Així mateix, és un encert d'agrair que el volum haja sigut *il·luminat* també amb reproduccions dels diversos aspectes comentats, detall especialment rellevant en aquest capítol, en què podem veure exemplificats a tot color un *bas-de-page*, una *drôlerie* o retrats de diversos il·luminadors fent el seu ofici, la qual cosa facilita en bona mesura la comprensió dels continguts.

Els aspectes relatius al recobriments exterior del llibre són sintetitzats en el capítol d'Antonio Carpallo (UCM), «La encuadernación del libro en la Edad Media». A més d'un apartat inicial de delimitació terminològica, hi trobarem explicats de forma clara els diversos aspectes relatius a l'enquadernació del llibre antic: tècniques, materials, estils, elements decoratius, etc. Semblen aspectes merament ornamentals, però conèixer les diferències entre l'enquadernació occidental i l'oriental, per exemple, pot ser útil per a esbrinar el lloc de producció d'un còdex. Ens informen també que el llibre arribà a convertir-se en moltes ocasions en un objecte de luxe i que els lligadors de llibres —nom que rebien els enquadernadors a Catalunya— treballaven com autèntics orfebres en alguns exemplars.

Tanmateix, com que no sempre tenim la sort que els manuscrits medievals ens arriben íntegres i en perfecte estat de conservació, sinó que sovint ens han pervingut desenquadernats, esbocinats, mig corcats per cucs o *Lepisma saccharina*, difuminats per la humitat o esquarterats en fragments d'extensió més o menys variable, Iglesias-Fonseca, que ha dirigit uns quants projectes d'investigació dedicats a aquests temes, ens ofereix un altre capítol amb les consideracions que convé tenir en compte quan es tracta d'analitzar obres que s'han conservat de forma fragmentària (*membra disiecta*). És també un mena d'homenatge a alguns dels artífexs capdavanters en la conservació i la recuperació del patrimoni bibliogràfic, estudiosos que posaren les bases científiques d'aquesta disciplina per evitar les diverses formes de *bibliocaust* —terme encunyat per ell mateix—, és a dir, els processos de destrucció —en els casos més greus, per irremeiables— o reciclatge de llibres, no sols per a les funcions més conegudes com a reforç de cobertes o enquadernacions, sinó també en altres formes més peregrines en l'interior d'alguns instruments musicals (especialment orgues). Precisament aquests

usos tan rocambolosos són els que han fet possible recuperar textos antics; i són una font molt valuosa que pot aportar informació sobre la datació d'una obra, dades sobre l'autoria, la procedència o que permet disposar de testimonis complementaris —sovint el testimoni únic— per a la *constitutio textus*.

A pesar que el llibre manuscrit constitueix el nucli més important del volum, hi ha un capítol específic, de María Jesús Lacarra (UZ), centrat en el llibre imprès, sobretot en els primers anys de la impremta, el qual ajuda a entendre el funcionament d'aquest invent que revolucionà la producció librària. En aquestes pàgines trobem els coneixements imprescindibles per a distingir estats o emissions en l'edició d'una obra o per a identificar una edició a partir d'elements com la portada, el colofó, les marques, les filigranes, els gravats, les xilografies o altres detalls. Hi són valorats també els paratextos que poden acompanyar una edició i que sovint aporten informació valuosa sobre l'obra: contractes d'edició, llicències o documents relatius a la censura (taxes, privilegis, índexs de títols prohibits) o a les diverses mans per les quals ha passat un llibre (dedicatòries, notes de posseïdors, versos, etc.).

Els últims capítols del volum presenten la connexió amb les tecnologies informàtiques. Andrés Enrique-Arias (UIB) hi analitza els corpus informatitzats que poden ser útils per a l'estudi del llibre antic. Més que una llista de recursos, ens posa sobre l'avís de les limitacions i les precaucions que cal prendre en l'ús d'aquestes eines pel que fa a la coherència o la qualitat dels textos informatitzats. Com adverteix (p. 335), els recursos informàtics no substitueixen les habilitats que han d'acompanyar el treball filològic, ni la intuïció afinada guanyada amb l'experiència de l'expert. Ofereix un complement a les seues reflexions María Morrás (UPF), en el capítol «El códice en la era digital», amb una sèrie de consideracions a propòsit del «frenético amontonamiento virtual y algo caótico de objetos, datos y proyectos», que sovint no són més que «meras reproducciones analógicas» i no pas «verdaderos objetos digitales» (p. 373). A la vista de la llarga llista de recursos digitals consignada en l'apèndix, destaca, sens dubte, la necessària pluridisciplinarietat, ja comentada, en l'estudi del llibre medieval, la col·laboració entre equips i investigadors d'àmbits diversos. L'annex de María Morrás, amb la col·laboració de Lourdes Soriano (UB), proporciona, si més no, un repertori útil, complementari al treball presencial davant els còdexs, ordenat per categories: portals, bases de dades o catàlegs de manuscrits, impresos o textos digitalitzats, biblioteques digitals per països o llengües, biblioteques virtuals, bancs de dades amb recursos útils sobre codicologia, paleografia, iconografia, enquadernació, filigranes, plataformes col·laboratives, etc.

Tot plegat, els ingredients presentats converteixen aquesta obra, si no en el manual fonamental per als estudiosos del llibre antic, sí en el plat obligat per a qui vulga endinsar-se en l'engrescadora aventura d'estudiar manuscrits medievals. El volum permet una aproximació al llibre antic des d'enfocaments disciplinaris complementaris, perquè els investigadors iniciats o els neòfits que vulguen encarar l'anàlisi d'un manuscrit medieval o d'un llibre incunable siguin conscients que tenen davant un cadàver complex, curull d'informació que cal saber extraure'n, el qual pot ser disseccionat des de prismes diferents. No debades, potser rau en aquesta característica, precisament, l'encomanadissa passió que desperten aquestes finestres al passat que són els còdexs medievals.

Joan M. PERUJO MELGAR
Universitat d'Alacant

Jesús ALTURO i Tània ALAIX, *El canonge Adanagell de Vic (ca. 860-925), llavor de noves semences. La cultura a la diòcesi d'Osona en els primers temps carolingis (Textos i Estudis de Cultura Catalana 244)*, PAM 2021, 276 p.

Fer una biografia d'un canonge d'un bisbat de la marca hispànica carolíngia —en aquell moment històric— relativament poc rellevant, no és un afer simple. D'antuvi cal que la personalitat biografiada tingui una certa entitat, altrament l'esforç podria ésser considerat banal. En segon lloc cal que una tal biografia sigui possible, és a dir, que hi hagi prou fonts documentals per a escometre-la. Finalment, segons creiem, la biografia d'algú pertanyent a una època tan remota s'ha d'integrar en una visió històrica de conjunt que, d'una banda, emmarqui bé la personalitat estudiada i, de l'altra, permeti de comprendre amb noves llums l'entorn on viu i actua el personatge estudiat.

Les tres condicions s'acompleixen en el cas de la biografia d'Adanagell de Vic acabada de publicar per Jesús Alturo i Tània Alaix.

Com indica el subtítol del llibre, els autors esguarden llur personatge sobretot, per no dir exclusivament, des del punt de vista de la seva significació cultural. En aquest aspecte, el canonge Adanagell ocupa una posició central durant el període que li va tocar viure, i per aquesta causa emprendre la seva biografia ha estat un encert. S'ha de matisar tot seguit que la posició que aquest personatge ocupa en la cultura del seu temps correspon a l'estat peculiar que presentava aleshores la cultura a Vic: una vida elemental i en molts aspectes tot just incipient. El segon encert, i aquest ben principal, és que el llibre ofereix síntesis de la història vigatana en tot el ventall d'aspectes tocats pels autors: les conseqüències de la irrupció sarraïna a la Plana, la població que s'hi instal·la durant el segle IX, la restauració de la diòcesi, les figures dels bisbes Gotmar (886-899, Ideler (898/899-914) i Jordi (914-947), els membres del primer Capítol de la catedral de Vic, el clergat parroquial dels voltants de Vic, les escoles, els llibres, etc. Tot estructurat a partir d'una base bibliogràfica impecable. La figura de Gotmar, el primer bisbe conegut després del desastre del 711, era indispensable estudiar-la, perquè Adanagell fou el seu secretari. Gotmar va restaurar la diòcesi ausonenca, donant-li un impuls que ja no perdria: edificà les esglésies vigatanes principals, instaurà la regla aquisgranesa a la catedral —segurament amb èxit dubtós—, consta que consagrà sis esglésies foranes, entre les quals les dels monestirs de Ripoll i Sant Joan; i es té notícia d'una reunió amb el clergat —o un sínode— de l'any 898 per a discutir el punt doctrinal de la misericòrdia de Déu i sobre la millor manera de governar la diòcesi. Aquest bisbe que pensava i actuava va obtenir un privilegi del rei Odó que li assegurava la ciutat de Vic, el pagus de Manresa i la vall d'Artés. Participà en la maniobra d'Esclua i Ermemir, bisbes intrusos, per a independitzar els bisbats catalans de l'arxidiòcesi de Narbona, maniobra ordida amb la complicitat pel comte Sunyer d'Empúries. Al capdavant se sotmeté a les autoritats franques i a l'arquebisbe narbonès, no sense haver de retractar-se de la seva culpa.

Tant l'estudi del bisbe Gotmar i del seu col·laborador Adanagell com el de totes les altres personalitats coetànies que desfilen en el llibre es basa en la poca documentació conservada; poca, però autèntica i alguna vegada conservada en el pergami original. Els documents són actes jurídics de la vida ordinària dels personatges i de les institucions que regenten. Manquen, ai làs, cròniques autòctones, relats i cronologies. Aleshores l'únic recurs que té a l'abast un historiador de l'alta edat mitjana per a dreçar qualsevol discurs prosopogràfic és intentar treure tot el suc possible de les particu-

laritats que presenten els documents; amb el benentès que aquestes són limitades: la cal·ligrafia, les abreviatures, la puntuació, la gramàtica, els recursos literaris emprats.

S'han conservat deu documents originals de la mà d'Adanagell, que els autors editen i estudien amb peu de rei. Observen relents de l'escriptura visigòtica en la carolina que fa servir, i aquest és un dels molts elements estudiats a partir de la seva cal·ligrafia. La competència de Jesús Alturo en paleografia es mostra en el luxe de detalls que arriba a detectar en la manera d'escriure d'Adanagell. Les precisions que dona sobre el sistema abreviatiu, la puntuació, la morfologia de les lletres, les pauses indicades en el text, els enllaços i les formes excepcionals d'algunes lletres en tal o tal altre document faran bon servei a qui s'hagi d'enfrontar amb textos de la mateixa època guardats en d'altres arxius. Bo i tenint en compte la rigidesa formulària dels documents, Alturo i Alaix també remarquen particularitats lingüístiques i literàries en els textos redactats per Adanagell: la *variatio sermonis*, el *cursus* (rítmic, *velox*), la riquesa de vocabulari, el cultisme lexical, el coneixement —almenys— de l'alfabet grec, etc. Al marge inferior de l'acta de dotació i consagració de l'església de Sant Andreu de Tona, document escrit per Adanagell el 13 de gener del 888, hi ha una antífona amb notació musical, i aquesta resulta ésser la notació musical datada més antiga d'Europa. Aquest fet dona peu a l'estudi molt particularitzat del document i a un excursus sobre un petit conjunt d'escriptures de neumes sense ratlles originari del bisbat d'Osona. Abans, i en previsió de les dues dotalies escrites per Adanagell, Alturo ja s'havia esplaiat descrivint el ritu de la consagració d'esglésies. Ara que la galàxia eclesiàstica gaudeix d'entusiasmes més aviat moderats en l'erudició nostrada, l'esforç esmerçat per Alturo en la descripció d'un ritu que tants historiadors coneixen pel títol —i encara gràcies—, ens sembla del tot útil i avinent, i cal agrair-li que a més de publicar les fórmules litúrgiques en llur text llatí, hagi tingut l'amabilitat de traduir-les en un català eficaç.

Aquesta tècnica de l'excursus és present d'un cap de llibre a l'altre i és l'element que el fa més llépol. Descriure l'escriptura d'un canonge del pas del segle IX al X pot tenir un interès relatiu; però quan a través del personatge es descriu tot un mon, es veu tot d'una que el propòsit real dels autors era l'expressat en el subtítol del llibre. A part del bisbe Gotmar, desfilen els bisbes Ideler (898/899-914), Jordi (914-947), els primers membres del Capítol del bisbat de Vic, els successors immediats d'Adanagell, alguns clergues rectors de parròquies veïnes de Vic. Tractant de bisbes, és inserida l'acta d'elecció i consagració del bisbe Jordi (a. 914), precedida per la del bisbe Guiu o Guigó de Girona (a. 908) i del ritual de consagració episcopal, tot ben traduït al català, per memòria. Tractant de clergues, els autors es fixen en aquells que escriuen en medi rural, i constaten la presència d'una escriptura mixta de transició visigòticocarolina, al costat d'una carolina ja amb poques traces de l'escriptura visigòtica anterior. Els clergues rurals que exercien com escrivans fan pensar que a redós de les parròquies rurals devien funcionar algun tipus d'escoles o centres elementals d'ensenyament, si més no per a ensinistrar escolans i futurs clergues. Alturo i Alaix capgiren, doncs, la imatge d'una Plana de Vic desolada i deshabitada, transmesa pel bisbe Idaler amb la intenció de ponderar la tasca repobladora i organitzadora del comte Guifré i els seus germans. La invasió dels alarbs no va fer desaparèixer ni totes les esglésies ni tots els eclesiàstics vigatans. A les parròquies rurals i als domicilis dels eclesiàstics de Vic van perviure estructures escolars. És cert que l'embranchida que pren el bisbat a les darreries del segle IX és ajudada per Narbona i potser per algun altre bisbat veí, però l'esforç i una o altra preparació dels autòctons no es pot descartar en absolut. Aquelles

terres foren repoblades amb gent nova per Guifré: no hi havia sarraïns. No hi havia bisbe, no hi havia comte ni vescomte, no hi havia estructures sòlides d'organització política, tampoc no hi havia el buit total. La penetració de l'escriptura carolina és el senyal de l'arrencada, i a Vic, potser més que als bisbats veïns, la influència de la visigòtica triga a esvaïr-se.

El substrat cultural autòcton porta els autors a estudiar les escoles, les restes de possibles exercicis escolars, la confecció i les col·leccions de llibres, el nivell cultural assolit per alguns membres del Capítol vigatà. És molt il·lustratiu per a corroborar les idees centrals de l'obra d'Alturo i Alaix l'estudi dels mss. confeccionats a Vic a partir del segle IX ex, i la comparació d'algunes escriptures vigatanes amb textos francs, papals i narbonesos. I atès que *quod abundat non nocet*, encara són transcrits tres documents d'escriuans autòctons, dels anys 913, 933 i 949. Tot plegat es remata amb un estudi llarg, detallat i, naturalment, documentat sobre un altre canonge escrivà: Recared, en paral·lel amb Adanagell, gran personatge que prefigura l'esclat del segle XI, amb Oliba, Guibert i Quintilà.

El llibre sembla a voltes un agregat d'estudis diversos, i ho és en part, perquè hi són exposades matèries diverses. Però li dona unitat la recerca de la pervivència, de la formació i de la progressió lenta de la capacitació cultural en territori vigatà. Tenint en compte aquest fil i el fet que indagar seqüències històriques precises en una part molt petita del món carolingi, gairebé marginal, és agosarat i perillós, l'obra d'Alturo i Alaix resulta convincent. Això es deu al que hem anomenat els excursos, terme que no fem servir en el sentit de desviacions, sinó més aviat en el d'ampliacions. El món carolingi de la documentació catalana és un món de quotidianitats, mancat generalment d'èpica sorollosa. Teixir un relat històric sobre el dia a dia cultural d'un territori demana capacitat d'omplir buits, capacitat de suposar allò que no ha estat escrit sense torturar la naturalesa de les coses, suposar amb un sentit crític actiu, saber nuar els fets amb els personatges i amb les romanalles que han perviscut d'aquell món, en una síntesi coherent i ponderada. Les possibles manques de proporció entre els diversos sectors del llibre que es pugui retreure són més aviat degudes a l'escassa proporcionalitat de les fonts: els buits documentals són els que són i no obeeixen regles de proporcionalitat. En canvi hi ha una proporcionalitat que ha estat observada rigorosament: Cada tema, cada personatge estudiat en la perspectiva d'una història cultural ha estat tractat amb el mateix rigor científic, aportant tots les fonts disponibles i treballant-les a fons, sense concessions a la facilitat. El resultat és un tapís amb clars i obscurs, amb zones que han pogut ésser més definides que altres. El llibre, en el seu conjunt, relata una història verídica, que només es podrà rebatre amb l'acumulació de dades i la capacitat d'organitzar-les que han demostrat els autors de la biografia d'Adanagell.

Jaume de PUIG OLIVER
Institut d'Estudis Catalans

Sergi GRAU TORRAS, *Les transformacions d'Aristòtil. Filosofia natural i medicina a Montpeller: el cas d'Arnau de Vilanova (c. 1240-1311)*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans 2020, 263 p.

La traducció al llatí i la recepció del corpus aristotèlic a les universitats europees durant els segles XII i XIII va marcar un punt d'inflexió en la cultura llatina occidental,

ja que va conduir progressivament a una renovació científica i filosòfica i a la transformació de la visió del món que hom tenia. Més enllà dels canvis que van tenir lloc en l'àmbit de la teologia i de l'estudi de les arts, l'obra que presentem senyala una de les conseqüències històriques més rellevants que va tenir la introducció i assimilació de l'obra d'Aristòtil per la llatinitat: la dotació de contingut i fonaments teòrics a la pràctica mèdica i la subseqüent creació d'una nova disciplina, la medicina.

Dins de la col·lecció *Treballs de la Secció de Filosofia i Ciències Socials (TSFCS)*, l'Institut d'Estudis Catalans ha publicat recentment el treball de filosofia de Sergi Grau Torras, qui va ser guanyador del Premi IEC de Filosofia Joaquim Carreras i Artau en la sessió plenària del 9 de març de 2017 de l'IEC. La proposta de la ponència la van formar els senyors Pere Lluís Font, Josep Olesti i Jaume de Puig, membres de la Secció de Filosofia i Ciències Socials de l'IEC. L'obra ha sigut editada per Jaume Mensa i Valls (membre de l'Institut d'Estudis Catalans) i la seva publicació ha sigut patrocinada pel Fons Noguera, de la Fundació Ramon Noguera. Es tracta de la síntesis actualitzada de la tesi doctoral de Sergi Grau, titulada *La recepció d'Aristòtil en la medicina d'Arnau de Vilanova (c. 1240-1311). Estudi de les citacions i anàlisi dels continguts en l'obra mèdica autèntica*, que va ser defensada a la Universitat Autònoma de Barcelona el 23 d'octubre de 2015.

Com bé indica el seu títol, l'obra és un estudi de l'assimilació i influència que van exercir la filosofia natural i la lògica aristotèliques en l'àmbit mèdic —tant teòric com pràctic— i universitari llatí. L'estudi parteix i es basa fonamentalment en una anàlisi de les citacions aristotèliques que presenta l'obra mèdica d'Arnau de Vilanova (c. 1240-1311). Arnau, que va estudiar i exercir com a docent a la Facultat de Medicina de Montpeller, és un dels metges i teòlegs més reconeguts i prestigiosos de l'edat mitjana llatina. En l'àmbit que ens ocupa, també és un dels representants del sorgiment de la nova disciplina mèdica, o d'una nova concepció de la medicina, que va tenir lloc a partir de l'aplicació dels conceptes i de les idees aristotèliques a Occident.

El contingut de l'obra es divideix en tres parts. En la primera (p. 19-76), Grau estudia la recepció de les obres d'Aristòtil durant els segles XII i XIII, la qual va ocórrer de forma progressiva i no pas immediata, gràcies a les traduccions llatines com les de Gerard de Cremona. Entre els principals centres universitaris europeus que van introduir i acceptar el *Corpus Aristotelicum* com a matèria d'estudi l'autor en destaca la Universitat de Paris, la Facultat de Medicina Montpeller i les escoles italianes, concretament les d'estudis d'arts i de medicina. Ara bé, tot i que l'assimilació de la lògica aristotèlica va ser clau per a la medicina i per a la creació del que l'autor anomena «la racionalitat del metge», Grau centra l'atenció del lector en la nova conceptualització de la medicina a la qual conduí la implementació de la filosofia natural aristotèlica en els estudis mèdics. A partir del segle XIII, la medicina va passar a ser considerada una disciplina autònoma que, fonamentada en els nous principis teòrics de la filosofia natural, recollia la vessant pràctica d'aquesta o n'era, en altres paraules, la seva aplicació pràctica vehiculada pel metge. Aquesta transformació de la disciplina va incidir directament en la praxis mèdica, la qual, després de ser estudiada en àmbit universitari, va ser estandarditzada i professionalitzada. Així, més enllà de l'estudi de l'arribada i introducció de l'obra aristotèlica en la cultura llatina —de la qual Grau n'ofereix un relació històrica molt completa— la publicació també conté seccions de filosofia en les quals s'indaga en el canvis conceptuals i teòrics que van tenir lloc a partir de la recepció de l'obra aristotèlica.

La segona part de la publicació (p. 77-228), titulada *Arnau de Vilanova i Aristòtil*, constitueix el gruix del text i en ella l'autor estudia la presència d'Aristòtil en les obres mèdiques d'Arnau de Vilanova. I ho fa tan pel que fa a l'obra coneguda d'Arnau, com per que fa a les traduccions, reelaboracions, comentaris i aforismes que se n'han fet. Arnau de Vilanova va cultivar gairebé tots els generes de la literatura mèdica —com indiquen el seu comentari a les autoritats mèdiques, el tractat teòric i de filosofia natural, els aforismes, la summa o compendi de medicina teòrica, el regiment de sanitat, la monografia especialitzada o el tractament específic adreçat a un pacient— emprant «un gran ventall d'obres aristotèliques que abasten diferents camps del coneixement» (p. 17). Sergi Grau analitza vint-i-vuit obres mèdiques autèntiques del corpus arnaldian, de les quals dotze fan referència a la figura o a l'obra aristotèlica. Entre aquestes, pel nombre de mencions a Aristòtil que inclouen, l'autor en destaca cinc, a saber: el *Tractatus de intentione medicorum*, el *Tractatus de humido radicali*, l'*Speculum medicinae*, el *Commentum supra tractatus de malicia complexionis diversae* i la *Repetitio super Vita brevis*.

L'autor estudia les nombroses referències arnaldianes a les obres lògiques aristotèliques —a saber: les *Categoriae*, els *Analytica posteriora*, els *Topica* i els *De sophisticis elenchis*— que conduïxen a pensar amb la probabilitat que Arnau hagués estudiat arts. Grau també analitza les referències arnaldianes a les obres aristotèliques de filosofia natural —com són la *Physica*, el *De caelo*, el *De generatione et corruptione*, els *Meteorologica* i els *Parva naturalia*— les quals són més nombroses que les anteriors, probablement pel gran nombre d'obres de medicina teòrica que va escriure. A partir de les referències textuals i de la interiorització conceptual del seu contingut, també es prova que Arnau de Vilanova conegué el *De anima* i, sobretot, la *Metaphysica* i l'*Ethica* aristotèlica, que són obres que van exercir una gran influència en el metge català. Cal esmentar que aquestes referències arnaldianes a l'obra aristotèlica són, en general, indirectes i no literals.

De l'assimilació de les obres de filosofia natural d'Aristòtil, Arnau en va extreure algunes idees fonamentals per a desenvolupar el seu propi pensament i discurs, entre les quals Grau en destaca teories fisiològiques i biològiques com la de la posició del cor com a primer principi i òrgan en el qual s'origina el moviment o com la idea de la humitat radical. Però Sergi Grau també ens descobreix que Arnau de Vilanova va recórrer a la filosofia natural aristotèlica per a desenvolupar diversos aspectes de la teoria mèdica i per a poder discutir i confrontar les desavinences teòriques entre la filosofia natural i la medicina. O, en altres paraules, per a determinar i delimitar el domini, les competències i certes de les dues disciplines suara esmentades. El cas és que l'extensa obra mèdica d'Arnau, fortament influenciada per Galè i també, és clar, per Aristòtil, va contribuir a definir la medicina i la seva tasca com a ciència en el sentit escolàstic del terme, és a dir, com un coneixement cert *ex causis*, que procedeix dels principis de les causes universals cap als efectes. És a dir, Grau, en el seu estudi de l'obra mèdica arnaldiana, hi constata l'atribució de la idea aristotèlica de *scientia* a la medicina, una disciplina estructurada «amb caràcter epistemològic i dividida entre una teoria i una pràctica» (p. 226). Posteriorment, Arnau aplicaria les disquisicions teòriques a la seva pràctica mèdica, la qual, en contra d'una concepció exclusivament empírica i pràctica (*techné*), hauria trobat una base racional, unes *regulae rationis*, en els clàssics.

La tercera part de l'obra reuneix els apèndixs que, en aquest cas, estan formats per les llistes d'obres autèntiques, dubtoses i probablement apòcrifes d'Arnau de Vilanova; les fonts; una extensa i completa bibliografia i l'índex d'antropònims.

Amb tot, l'exhaustiu i complet estudi de Sergi Grau prova que Arnau de Vilanova demostra tenir un gran coneixement de gairebé tota l'obra aristotèlica que havia estat traduïda al llatí i introduïda a les facultats d'arts durant l'edat mitjana. Mitjançant la integració d'Aristòtil com una autoritat en les seves obres, Arnau va introduir nous elements teòrics en els debats de l'època, marcats per les discussions entre la filosofia natural i la medicina, la qual cosa va conduir a establir una nova disciplina mèdica.

La qüestió plantejada per aquesta obra és un indicador més, encara que molt rellevant, de la revolució filosòfica i científica que va tenir lloc a partir de la traducció al llatí de part de l'obra aristotèlica. Aquesta revolució és sol estudiar des del camp de la filosofia i de la teologia, a causa de la necessitat que va sorgir de repensar aquestes disciplines i la seva relació a partir del segle XIII precisament per intentar fer compatibles i harmonitzar la filosofia clàssica vehiculada per Aristòtil amb els principis del cristianisme —com, per exemple, l'intel·lecte agent aristotèlic amb la il·luminació augustiniana o l'eternitat del món amb la creació *ex nihilo*. L'obra de Sergi Grau, editada amb molta cura, indica que aquesta transformació conceptual va transcendir els límits de la filosofia i va exigir i facilitar canvis en la conceptualització d'altres disciplines, com és la medicina.

Maria CABRÉ DURAN
Universitat de Girona

Vicent FERRER, *De suppositionibus*, a cura de J. BATALLA, E. de la CRUZ VERGARI & R. D. HUGHES, Santa Coloma de Queralt, Obrador Edendum – Universitat Autònoma de Barcelona – Institut d'Estudis Catalans – Universitat Rovira i Virgili 2021, 793 p.

Abans d'esdevenir un erudit predicador i fer-se un nom com a polític eclesiàstic, Vicent Ferrer (1350-1419) va dedicar-se a estudiar qüestions filosòfiques, tal com demostren els dos tractats lògics que va escriure quan era a Lleida exercint de docent: *De suppositionibus* i *Quaestio de unitate universalis*. La col·lecció *Bibliotheca Philosophorum Medii Aevi Cataloniae* editada per Obrador Edendum acaba de publicar la primera d'aquestes obres de filosofia, sobre la *suppositio*, que Ferrer va escriure a mitjans del segle XIV a l'*studium generale* lleidatà de l'Orde dels dominics. La segona d'aquestes obres, la *Quaestio* sobre la unitat universal, fou editada per la mateixa col·lecció l'any 2010, a cura d'Alexander Fidora i Mauro Zonta, en col·laboració amb Josep Batalla i Robert D. Hughes. En aquella ocasió, es va publicar el text llatí de l'obra, amb la versió hebrea medieval i amb les traduccions catalana i anglesa.

En el tractat *De suppositionibus*, Vicent Ferrer ofereix una doctrina molt sofisticada de la suposició que, en l'àmbit de la filosofia del llenguatge, podem entendre com una teoria general de la referència. L'estudi de Ferrer parteix de —o s'inspira en— una incipient doctrina tomista (*secundum sententiam veridicam sancti Thomae*) i, així, entra en confrontació amb alguns lògics contemporanis, com els nominalistes. Tanmateix, es tracta d'una obra de joventut que va ser fruit d'un ensenyament precoç, de tal manera que s'hi treballen i refonen un ampli ventall de consideracions de la lògica tradicional, les quals van esdevenir accessibles i útils per als estudiants de l'autor.

El sumari de l'obra consta, en primer lloc, d'una completa *Introducció*, en català i en anglès (9-167); en segon lloc, del text llatí *De suppositionibus* amb la seva traducció

al català (169-571), seguida d'una traducció anglesa (573-786). El text es conserva en quatre manuscrits, que el transmeten de manera parcial o total, i l'edició que presentem reproduceix la versió del manuscrit Madrid, Biblioteca Nacional de España, ms. 3368. El volum es clou amb els índexs de noms i conceptes.

En la introducció, escrita amb molt rigor històric i crític —tal com s'observa en les notes a peu de pàgina—, s'hi descriu el context intel·lectual i teòric en el qual va néixer el tractat de Vicent Ferrer. El primer apartat està dedicat a l'orientació lògica que va patir la gramàtica durant l'edat mitjana, passant de ser una simple *ars sermocinalis* al servei de la interpretació textual de l'*auctoritas* a esdevenir una *scientia sermocinalis* autònoma i teòricament fonamentada. Així, s'exposa l'evolució de la filosofia del llenguatge i les creences entorn la lògica i la gramàtica que van determinar el procés de consolidació de la lògica medieval que culminà a mitjans del segle XIV.

La segona i tercera parts de la introducció estan dedicades, més concretament, a descriure el pas de la *logica antiquorum*, marcada per la influència de l'*ars vetus* aristotèlica, a la *logica modernorum*, pas que va tenir lloc a mitjan del segle XIII amb la recepció de l'*ars nova* i que va conduir a la renovació de la lògica medieval. Aquesta, representada en el text per Pere Abelard, permetia estudiar amb més precisió les funcions lògiques dels elements lingüístics d'una proposició, així com l'abast ontològic de la seva dimensió semàntica. És a dir, juntament amb la problematització de la fiabilitat del llenguatge —ja que va deixar de ser evident que les paraules expressessin de manera unívoca les coses—, hom es va començar a interessar pel context sintàctic en què apareixien els mots. En aquesta època van proliferar per Europa un bon nombre de manuals sobre lògica (*summae logicae*), i de tractats més específics, les *parva logicalia*, entre les quals cal situar els treballs lògics sobre la *suppositio* com el de Vicent Ferrer. De fet, i d'acord amb els curadors de l'obra, la funció lògica de la *suppositio* va ser una propietat fonamental dels termes durant l'escolàstica, en detriment de l'*appelatio*. Tanmateix, també proliferaren diverses formes de concebre i de dividir la *suppositio*, tal com demostren les doctrines de Guillem de Sherwood, en representació de la tradició d'Oxford, i de Pere Hispà, que representa la tradició filosòfica parisenca.

La quarta i cinquena parts de la introducció estan dedicades a exposar la controvèrsia que tingué lloc al segle XIV entre la *logica nominalium* i la *logica iuxta viam realium*; és a dir, entre la filosofia del llenguatge elaborada pels anomenats nominalistes, com Guillem d'Ockham i Joan Buridan, i la pròpia de la posició realista, on s'inscriu la proposta radical de Gualter Burley i la de Vicent Ferrer. Ara bé, Vicent Ferrer, i específicament la seva teoria de la suposició, representen una versió moderada i matisada del realisme radical, que s'erigeix com a defensora del tomisme. En aquest sentit, en el tractat *De suppositionibus*, el frare predicador estableix una distinció entre la ontologia, que s'ocupa de l'estructura de la realitat, i la lògica ideal i la gramàtica, que s'ocupa dels mots amb què descrivim la realitat. Aquesta posició pròpia de Ferrer s'analitza en la sisena part de la introducció, dedicada a estudiar la redacció i el contingut de l'obra editada.

En l'elaboració i consolidació de la filosofia del llenguatge medieval, els tractats *de suppositionibus* com el que presentem responien a una anàlisi cada vegada més sofisticada de les diverses funcions semàntiques que els termes poden exercir en una proposició i, concretament, de la *suppositio* i les diverses formes que pot prendre, amb definicions i exemples cada vegada més rics. De fet, tal com afirmen els editors del text, «les teories medievals de la suposició són intents d'especificar les condicions que ha de complir una proposició categòrica per a ésser veritable» (p. 134). Aquesta modalitat literària reaccionava a l'intent de definir amb precisió nous mètodes d'inter-

pretació dels textos i a la consciència cada vegada més manifesta de la importància de conèixer com funciona la llengua per descobrir i captar el significat d'un text: és a dir, a la necessitat d'una hermenèutica i d'una rigorosa anàlisi del llenguatge. D'aquesta manera, els tractats medievals sobre la suposició són manuals de divisions i definicions que intenten recollir tots els matisos possibles de l'element referencial del llenguatge, és a dir, reflectir «les diverses maneres en què és pres el subjecte referit al predicat» (p. 138). A més de proximitat i deteniment, els autors d'aquests tractats presenten múltiples diferències a l'hora de classificar les diverses suposicions, començant pel mateix criteri de classificació. En el cas de Vicent Ferrer, el criteri de categorització de les suposicions són els diferents actes intel·lectuals amb els quals referim el subjecte a la realitat. Així, i en la mesura que la diversificació s'entén amb referència al predicat, Vicent Ferrer estableix tres grans tipus de suposicions: naturals, simples i personals. En aquest sentit, i d'acord amb el realisme tomista que defensa, Vicent Ferrer presenta i caracteritza la *suppositio naturalis* o essencial —que es «un dels trets més originals del tractat» (p. 142)—, que es dona quan un terme fa referència a l'essència absoluta d'una cosa. Igualment, en el tractat *De suppositionibus*, el dominic estableix algunes regles que fan possible determinar quines suposicions permeten fer una implicació vàlida i quines només permeten realitzar particularitzacions admissibles.

En definir la *suppositio* com una propietat que només es dona *in proposito*, Vicent Ferrer s'inscriu en un dels corrents lògics dominants entre els escolàstics de mitjan del segle XIV, és a dir, en la via realista de la predicació. En el cas de Ferrer, es tracta d'un realisme tomista i moderat, una concepció segons la qual hi ha una relació ontològica d'asimetria entre el significat del subjecte i el del predicat. Amb tot, en proposar una via intermèdia entre el realisme extrem i el nominalisme, el tractat esdevé un text important tant històricament com filosòficament. Per una banda, la publicació clou el projecte de recuperar i editar les obres filosòfiques de Vicent Ferrer, que van caure en l'oblit a partir del segle XVII i gràcies a les quals sabem que el dominic, abans de ser un reconegut orador homilètic, fou un filòsof consolidat. Però, a més de parlar-nos de la carrera intel·lectual del seu autor, el tractat, curiosament editat, també recull l'ambient de controvèrsia i discussió filosòfica que es va viure durant el segle XIV entre els nominalistes i el realistes pel que fa a les qüestions del llenguatge, així com entre els dominics partidaris de la doctrina de Tomàs d'Aquino i els franciscans partidaris de Duns Escot i d'Ockham. D'aquesta manera, tot i tractar-se de l'obra d'un jove lògic medieval, el text està impregnat d'aquest context teòric i, per tant, ens parla d'un moment fonamental de la història de la filosofia, com es la consolidació de la lògica medieval, avantsala de la moderna.

Maria CABRÉ DURAN
Universitat de Girona

Joan TELLO BRUGAL, JOAN LLUÍS VIVES. *Presentació de les obres d'Aristòtil (De Aristotelis operibus censura)*, Barcelona, Societat Catalana de Filosofia – Institut d'Estudis Catalans 2019, 124 p.

Els límits del raonament i les possibilitats de la fe en Joan Lluís Vives, dins «Anuari de la Societat Catalana de Filosofia», XXX-XXXI (2019-2020), 83-92.

Una breu nota biogràfica sobre Joan Lluís Vives obre la introducció del volum esmentat en primer lloc. Hi és recollida l'ascendència jueva i la persecució inquisito-

rial de la família Vives, a conseqüència de la qual el pare de J. L. Vives l'envià lluny de València, i així més endavant l'humanista valencià va poder entrar en contacte amb el més granat de la intel·lectualitat europea del moment, inclosa l'anglesa i la de la mateixa cort d'Enric VIII, on fou preceptor de Maria Tudor, la filla de Caterina d'Aragó. Tan amunt com pujà Vives socialment, tan avall l'enfonsaren les decepcions que sofrí a causa dels conflictes del seu món, polítics, religiosos i socials. Recollit en si mateix, a partir del 1535, Vives es tanca en l'activitat intel·lectual. De la producció d'aquest període fins a la seva mort, Tello Brugal se centra en els estudis aristotèlics vivesians. *Leit-motiv* de tota la introducció de Tello és l'ambivalència del capteniment de Vives envers Aristòtil i la seva obra. La formació filosòfica rebuda a París (1509-1512/1514) predisposava Vives contra els estudis de lògica i contra la filosofia aristotèlica, que havia estat degradada a nivells de *summae* o *summulae*, apunts-resums de les obres d'Aristòtil sense nervi i d'autoritat més aviat dubtosa. L'any 1519 Vives entra en contacte amb la filosofia grega a través de fonts directes: la lectura de Diògenes Laerci i d'alguns textos de Ciceró. Lluny ja de la pseudo-dialèctica escolar, el contacte amb el pensament grec, mediatitzat i tot, li revela el valor humanitzador de la filosofia, i aquest valor el veu sobretot en l'obra d'Aristòtil. En el tractat *De initiis, sectis et laudibus philosophiae* es copsa com ha canviat la percepció vivesiana del valor del pensament filosòfic d'Aristòtil, i, a més a més, comença a valorar-lo des de l'òptica d'un pensador cristià. Vives discriminarà en Aristòtil tot allò que un cristià no accepta, i Tello Brugal ho exemplifica en la proposta aristotèlica de la felicitat humana posada en la vida filosòfica i en la idea del motor immòbil com ens necessari per al moviment cosmològic. La tria dels dos exemples no pot ésser més oportuna. Com tothom sap, les condemnes de París i d'Oxford del 1270 esguardaven exactament aquestes tesis, i van oposar-hi el principi cristià de la llibertat divina com a font dels actes contingents de la creació del món i de l'economia salvífica (lleï moral, pecat, redempció), tesi que es completava amb la llibertat dels actes morals humans i la condemna de pretesos determinismes físics sobre la voluntat humana. El capteniment vivista davant l'obra d'Aristòtil respon a aquell cop de timó llunyà que imposava el manteniment del principi cristià de la llibertat dels actes contingents contra el necessariisme greco-àrab. També respon a l'interès típicament humanista i renaixentista per les matèries morals per sobre de l'especulació lògica, i als seus interessos particulars de tipus pedagògic, pacifista i social. Il·lustrat per Laerci, doncs, Vives coneix la magnitud de l'obra d'Aristòtil i en recomana l'estudi, tal com queda clar en la proposta pedagògica del *De disciplinis*. A més d'aquestes dues obres, Tello Brugal analitza breument el *De anima et vita* de Vives, on detecta que l'anàlisi de les funcions anímiques (la vida moral de l'ànima) sobrepuja les anàlisis essencialistes (la vida natural).

Sense deturar-se aquí en les qüestions psicològiques, Tello aborda tot d'una l'objecte de la seva edició, que és el pròleg o preàmbul de Vives a l'edició en llatí de les obres d'Aristòtil publicada a Basilea el 1538. Per començar, Tello rememora les traduccions de Giacomo Véneto (s. XII) i de G. de Moerbeke (s. XIII), així com les edicions del text original en grec d'Aldo Manuzio (Venècia 1495-1498) i la d'Erasme (Basilea 1531). Vives participa en l'edició llatina de Basilea 1538, perquè el seu curador, Simon Grynaeus (1493-1541) li ho va demanar. Vives i Grynaeus s'havien conegut a través d'Erasme, amb el qual tots dos havien tingut contactes. D'aquesta manera el nom de Vives s'inscriu en la història de l'edició llatina d'Aristòtil. Després Tello analitza breument l'obra que edita, ofereix unes notes sobre els estudis i les edicions vivesianes i presenta la *ratio editionis* del text.

Aquest té dues parts: Comença amb una valoració molt positiva de la figura d'Aristòtil i segueix amb unes fitxes o notes sobre cada llibre o conjunt de llibres lligats per una mateixa temàtica, amb exclusió de la *Poètica*. En aquestes notes Vives estampa observacions sobre el contingut del(s) text(os), i orientacions per a llur comprensió i lectura. Valoració i notes fan un gran efecte. Vives s'adona que Aristòtil és un dels grans intel·lectuals del món i que exigeix molta preparació a qui el vulgui estudiar. Coneix la peripècia històrica del *corpus aristotelicum*, de Teofrast a Sul·la i de Sul·la a Alexandre d'Àfrodísias, coneix també els títols d'obres aristotèliques perdudes i les espúries. I en la presentació de cada títol o conjunt temàtic de llibres demostra estar al dia dels estudis aristotèlics del seu temps, i àdhuc de la crítica sobre l'autoria dels textos, com quan remarca que Pic de la Miràndola va demostrar que amb retalls de la *Gran ètica* i del llibre setè de l'*Ètica eudemea* es va elaborar l'opuscle *Sobre la fortuna*, avui unànimement atribuït a un seguidor d'Aristòtil.

Això pel que fa al text de Vives. L'edició que en fa Tello és anotada. Les notes són abundoses i abasten des de traduccions i/o explicacions de termes tècnics, fins a aclariments mitjançant llocs aristotèlics paral·lels, aclariments històrics, rectificacions al text mateix de Vives, etc. La preocupació que glateix en el treball anotador té com objectiu presentar el text filosòfic vivesià a un públic que hom endevina poc preparat per a rebre'l. D'una banda, ajuda a penetrar un text no sempre fàcilment intel·ligible; de l'altra informa sobre els problemes de comprensió inherents a l'estudi d'Aristòtil, tal com s'han plantejat en la història de la filosofia; i encara és possible que més d'una nota hagi estat dictada per compensar certes mancances que avui afecten la transmissió del saber filosòfic.

A part d'una edició pulcra del text llatí i de la seva traducció en català feta pel mateix autor, al final de l'obra s'edita el facsímil de la *Censura*, reproduït de l'edició de Basilea, Ioannes Oporinus 1538. Després de les sigles de rigor, Tello Brugal ofereix bibliografia sobre les edicions del text grec d'Aristòtil, del text llatí de Vives i de les traduccions de llurs obres al català, al castellà i a l'anglès. Una segona part bibliogràfica, molt notable, dedicada a estudis i obres de referència, serveix per a l'estudi d'Aristòtil, de Vives i de la història de la filosofia.

En el segon treball, crida l'atenció el plantejament que fa Tello Brugal de l'epistemologia del coneixement de Vives tal com es planteja en la *Introductio ad sapientiam*: Els sentits (*sensus*) són la font primària del coneixement; la informació sensible és estructurada en imatges per la *imaginatio*, i la *phantasia* les pot manipular de forma lliure i activa; estructurades i/o manipulades, passen a la memòria i esdevenen aptes perquè la raó (*ratio*) n'esbrini el significat i el sentit, en un procés de purificació dels accidents (*adhaerentia*) que obrirà el camí a la comprensió de la substància (*substantia*). La raó es bifurca en dues direccions: l'especulativa busca la veritat, la pràctica busca el bé. El judici (*iudicium*, *censura*) avalua i aprova o desaprova les propostes de la raó. Aquest procés racional, de matriu aristotèlica, té enemics: 1) els possibles excessos o mancances de l'estructuració imaginativa; 2) els de la fantasia; 3) la influència de les emocions en l'estructuració o manipulació de les dades sensibles, en la formació del significat i el sentit, en l'avaluació del judici, en les disposicions per actuar; 4) el llenguatge, que no és ni natural ni exacte, ans una simple habilitat, una art. I sorgeix ràpidament la sospita: L'art del llenguatge no distorsiona la veritat que la raó busca? Al capdavall, les coses que l'home diu en el llenguatge les ha formades a partir d'un procés mental, no a partir de les coses mateixes. Per tant, el raonament implica

l'allunyament de les coses, de les essències. Si hom pensa aquesta realitat en projecció històrica, resulta que les distorsions corporals, les afeccions, les interpretacions de la raó i les deliberacions de la voluntat, codificades en ciències i codis morals, tindrien l'home sumit en el distanciament de la veritat.

La sortida d'aquest cercle es produeix quan la ment (*mens*) humana s'adona que es tracta d'un cercle viciós. L'home és capaç de copsar que els seus coneixements poden ésser afectats de falsedat i d'allunyament de la veritat, però en canvi, «tots els humans per naturalesa desitgen saber», el desig de saber la veritat no s'extingeix mai en l'home. I de dues coses l'una: o aquest desig és superflu i absurd, o bé és allò que caracteritza l'home en aquella part de l'home gràcies a la qual és humà i diferent de la resta d'éssers, assenyaladament dels altres éssers dotats de coneixement. Aquesta part de l'home Vives l'anomena *mens*; és una entitat o un estat transcendent a la raó, és la facultat que li permet de copsar la naturalesa divina per a unir-s'hi. La frase amb què comença la *Metafísica* d'Aristòtil acabada de citar, és completada per Vives amb el principi agustinian segons el qual l'esperit de l'home només queda naturalment satisfet quan s'orienta cap a la unió amb Déu, perquè només la Veritat i el Bé —absoluts— poden satisfer els seus anhels naturals, és a dir, els més profundament inscrits en la seva naturalesa. Així, l'epistemologia vivesiana arriba al seu punt de no retorn. L'ésser humà, cos i ànima, no sortirà mai de la finitud i de la limitació produïda pel caràcter d'ésser compost que és. Tota la ciència humana consisteix en un esforç incessant per a redimensionar, purificar i re-formular el pensament. La facultat que Vives anomena *mens* tampoc no s'allibera mai del tot de la pesantor essencial del compost humà, i per aquesta causa el coneixement humà no ateny mai Déu com un objecte de la seva ciència. «El desig irrealitzable d'entendre Déu només pot ésser superat amb el desig realitzable d'estimar-lo» (89). Les conseqüències d'aquest plantejament són poderoses. La finitud de l'home «tan sols pot crear un coneixement vàlid per a un marc de característiques igualment limitades. La *mens*, en canvi, intueix, vol i ens acostava a l'infinit»; «per arribar a Déu, hem d'entendre que hem de renunciar a entendre; cal entendre que, en Déu, no hi ha res a entendre» (ib.).

Amb aquestes paraules clou Tello Brugal el segon dels treballs que hem comentat ací. No s'entreté a desgranar les conseqüències que es deriven del text de la *Introductio ad sapientiam* pel que fa a les possibilitats del(s) mon(s) d'una(es) fe(s) religiosa(es), perquè són òbvies. Tello informa que té en *chantier* una tesi doctoral de tema vivesià, en aquests moments potser ja coronada. És molt possible —i desitgem— que la tesi faci època en els estudis sobre l'humanista valencià i el seu conreu de la filosofia. Els dos treballs analitzats aquí donen fe que Vives té un pes no pas banal en l'univers filosòfic, i que Tello Brugal el copsa i a presenta amb agudesia. S'ha dit i repetit que durant l'època del Renaixement la filosofia no acaba de desprendre's mai d'un cert escepticisme. També és cert que aquest escepticisme fa crisi quan es col·lapsa en la reflexió cartesiana i dona pas al racionalisme modern. L'itinerari que va de les darreres síntesis escolàstiques del segle XIV i el pensament occamià fins a Descartes adopta més d'una sinuositat, i Vives representa en aquest camí un accent que segurament és susceptible d'ésser vist, entre d'altres angles, des d'un punt de vista enciclopèdic. El que Tello Brugal fa sospitar és que a l'interior de l'«enciclopèdia» vivesiana, entesa com a multidirecció dels interessos intel·lectuals, el pes de la filosofia és més consistent que no s'havia pensat fins ara.

Jaume DE PUIG OLIVER
Institut d'Estudis Catalans

Patrick GIFREU, *Maître Robert. Le livre du cuisinier. Traduit du catalan et présenté par ...*, Perpignan, Éditions de la Merci 2019, 320 p.

El 1977 Veronika Leimgruber publicava el *Llibre del Coch* de Mestre Robert, reproduint l'edició de l'any 1520 publicada a Barcelona, amb una introducció que tocava ràpidament els aspectes culinaris (receptes i ingredients), els de l'autoria i els bibliogràfics (edicions i traduccions), amb un glossari i una bibliografia final més aviat minsa. L'obra va tenir una segona edició el 1988. El 2018 Joan Santanach i Pujol va tornar a publicar el *Llibre del Coc*, amb tres estudis preliminars; un d'Antoni Riera i Melis, un altre del mateix Joan Santanach i el tercer, anònim, sota l'autoria de la Fundació Alcía, lligada amb el món de la cuina i relacionada amb la família Parellada, de trajectòria llarga i reconeguda en el món de la restauració catalana.¹ Al cap d'un any Patrick Gifreu la publicava traduïda al francès directament del català, amb una introducció molt pensada per al públic francès, al qual l'obra és destinada immediatament.

El pas dels anys, del 1977 al 2019, ha determinat una revolució en l'interès i en els estudis referents a la cuina. Sense que la introducció de Patrick Gifreu pretengui dir l'última paraula sobre la qüestió, és evident que se situa de ple en els corrents de recerca actuals sobre la cuina com a fenomen cultural, inaugurats a les nostres latituds amb *Le cru et le cuit* de Claude Lévi-Strauss (*Mythologiques, I*, París, Plon 1964). La bibliografia que Gifreu cita oportunament, sense cap pretensió d'exhaustivitat, en dona testimoni: la major part d'esments bibliogràfics referents a la cuina cridats a comparèixer en les notes de la introducció són del final del segle XX i del principi del XXI. Com és natural, Gifreu treballa sobretot amb la bibliografia que estudia la cuina medieval i específicament la cuina medieval catalana.

El primer encert de la introducció (*avant-propos*) és situar *Le livre du cuisinier* (= *Libre del coch*) en el marc del renaixement italià, i concretament en el marc de l'activitat intel·lectual de la cort napolitana d'Alfons el Magnànim. Patrick Gifreu fa un resum molt eficaç, aportant bibliografia sòlida, de la projecció de la Corona catalano-aragonesa sobre la Itàlia del sud, i del que va representar aquesta projecció com a motor de l'humanisme i del Renaixement napolitans: Valla, Barziza, Facio, Beccadelli, Sannazaro, Pontano, il Cariteo (= Benet Garret).

El *Libre del Coch* també és vist en paral·lel amb el *Libro di cucina* de Martino de Rossi, cuiner de prínceps i papes, i altres manuals culinaris italians. Ja no és un llibre de receptes com el *Libre de cuina de sent Soví*, del segle XIV, ans un manual pedagògic per a formar professionals de l'art de la cuina i de l'art de portar una casa. Al costat de l'art de tallar la carn, s'hi tracta de l'art de servir, de l'ofici del majordom, del mestre de sala, del cambrer, del guarda-roba, del coper, del trinxant o coc, i del mestre d'estable. Constitueix una mena de petita enciclopèdia de la temàtica domèstica, vista des

1. Cal consignar ací que aquesta edició forma part d'un projecte liderat des del restaurant 7 Portes de Barcelona, fundat i regentat encara avui per la família Parellada, originària de Granollers, per a oferir al públic l'edició dels tractats de cuina catalans, començant pels més antics. A més del *Llibre del Coc*, que és el volum quart de la col·lecció, han aparegut el *Llibre de Sent Soví* (n. 1, 2014), el *Llibre d'aparellar de menjar* (n. 2, 2015), el *Llibre de totes maneres de potatges* (n. 3, 2012) i l'*Art de la Cuina*, de fra Francesc Roger (n. 7, 2020). En preparació hi ha el *Costumaris cartoixans d'Escaladei i Montalegre* (n. 5) i els *Avisos i instruccions per al principiant cuiner* (n. 6).

del paper que ha de fer-hi el servei. Els servits —els senyors— no hi tenen rúbrica, si no és en l'ombra. Arreu del llibre s'hi respiren aires italians, de manera que a propòsit del *Libre del coch*, Gifreu adopta sense reserva les tesis d'Abel Soler sobre la presència i el pes de la cultura catalano-aragonesa a Nàpols

En l'edició del 1977 mestre Robert era considerat un desconegut. Gifreu avança algun aclariment sobre la seva personalitat. D'antuvi el considera català, potser nascut a Nola, com vol la traducció castellana del 1525, fill de pares catalans; home de lletres, tal com delata el seu domini del català; home cosmopolita i coneixedor de corts principesques, a part d'ésser cuiner del rei de Nàpols, Ferran, fill del Magnànim, quan escriu el seu llibre. Analitzant l'escriptura del *Libre*, Gifreu copsa una sèrie de qualitats en la personalitat de mestre Robert: Té consciència de l'estatut social del cuiner, no amaga un cert sentit de l'humor, sap escriure amb estil lleuger i a la vegada precís, sever i encoratjador; educa amb sentit social i estètic, a part d'inculcar l'aprenentatge tècnic; en una paraula, la seva obra busca la formació de bons professionals, aptes per qualsevol servei que se'ls pugui demanar en l'àmbit de governar bé una casa principal d'aquell temps.

Pel que fa a les receptes culinàries, Gifreu remarca el caràcter a la vegada nacional i internacional de la cuina de mestre Robert. Hi ha receptes catalanes, valencianes, italianes, franceses, jueves, morisques. La base alimentària són els productes mediterranis d'abans de la descoberta d'Amèrica, amb un predomini lleuger dels productes hortofructícoles típics de l'àrea oriental de la península ibèrica. Predomina la cuina del xai per sobre de la del porc, del bou i del vedell; predomina també el peix de mar per sobre del de riu, representat per la truita i el barb; la fruita, l'aviram i la caça és l'habitual encara avui. Hi ha, a més, les espècies i els vins. Enmig d'un univers alimentari tradicional i consolidat, apareixen també receptes dites expressament «modernes». El *Libre del coch* es manifesta, doncs, com un exponent clar d'una certa sensibilitat molt actual envers l'art culinari, que combina tradició i innovació, estabilitat, proximitat i assaig. L'estil del llibre pren ara i adés tons confidencials, a voltes fins i tot humorístics, i el seu possible destinatari és interpellat a aprendre de tallar la carn, servir a taula i organitzar l'àpat seguint exemples vivents, perquè mestre Robert sap prou bé que hi ha coses de l'art de la cuina i de l'art de portar una casa que no es poden aprendre llegint un llibre, ni que sigui el seu.

Com és natural, en un llibre de cuina de la primeria del segle XVI farcit de termes tècnics, al filòleg se li gira feina. Gifreu detecta mots que en català són un hàpax o un quasi-hàpax, alguns de comprensió i traducció gairebé impossible. L'editor de la versió francesa s'ha inclinat per mantenir-los tal com apareixen en el text català, de manera que en francès constitueixin un neologisme. Aquesta solució, només aparentment fàcil i avantatjosa, s'ha adoptat després d'una reflexió sobre les condicions en què un neologisme d'aquesta mena emergeix i quin paper pot jugar en la relació entre llengües. Constituïnt un desafiament tant en català com en francès, la solució del neologisme com *statu quo* pot semblar prudent. Màximament si es té en compte que el territori lingüístic del *Libre del coch* comprèn la Catalunya Nord, lloc de coincidència avui entre el francès i el català.

La data d'edició de la traducció francesa del *Libre del Coch* s'ha encavallat amb la nova edició del text català feta per Joan Santanach (2018), a la qual ens hem referit suara. Aquesta edició, que n'anuncia una altra de definitiva, presenta moltes novetats respecte de l'edició del 1977. Si Patrick Gifreu n'hagués pogut disposar, el seu estudi hauria estat diferent. No substancialment diferent en el fons, perquè la intenció de

Gifreu és de normalitzar un vell text català, certament clàssic, entre el públic culte francès. Però ara com ara l'edició i estudi de Santanach demostra que el text del *Libre del coch* de mestre Robert és força més complex del que s'havia pensat. Per començar, de les 215 receptes del *Libre*, 159 ja apareixen en receptaris catalans anteriors: *Llibre de Sent Soví*, *Llibre d'apavellar de menjar* i *Llibre de totes maneres de potatges*. S'hi descobreixen materials preexistents: errades del text que són males còpies d'un text anterior, fons compartides, algun desordre, contradiccions o ambigüitats dins una mateixa recepta que es poden explicar com notes marginals manuscrites per lectors d'un text preexistent (manuscrit o imprès) que després s'han incorporat al text tal com es llegeix en l'edició del 1520. Aquestes i altres particularitats fan sospitar que en el *Libre del coch* s'hi oculten capes textuals anteriors que una crítica atenta haurà de delimitar. Sorgeix així una problemàtica més complexa sobre la formació, la significació i al capdavall l'autoria del text. Tot això no obstant, la redacció final del *Libre del coch* tal com el llegim en l'edició del 1520 no perd els caràcters que Patrick Gifreu n'ha volgut remarcar en la seva presentació al públic francès. I aquí ha semblat oportú de valorar el seu treball pel que representa de normalització d'un text català antic entre un públic culte no limitat a les fronteres estrictes de la Unió Europea.

Jaume de PUIG OLIVER
Institut d'Estudis Catalans

Rafael RAMIS BARCELÓ, Pedro RAMIS SERRA, *Estudios sobre la Universidad de Tortosa (1600-1717)*, Madrid, Dykinson, 2020, 288 pp.

El llibre que ens presenten Rafael Ramis Barceló i Pedro Ramis Serra, ambdós professors a la Universitat de les Illes Balears, s'insereix dins de la col·lecció de monografies dedicades a la història de les universitats des de l'època medieval fins l'actualitat, impulsada pel Figuerola Institute of History and Social Sciences de la Universidad Carlos III de Madrid. En la mateixa introducció de la monografia els autors Rafael Ramis i Pedro Ramis adverteixen del fet que qualsevol estudi sobre la universitat tortosina està enormement condicionat per les contingències de la conservació documental, ja que els investigadors no disposen de tota la informació necessària —almenys idealment— per bastir una història completa de la institució. De fet, en el cas de la seva obra, això és cert fins al punt d'arribar a incidir en la confecció final del treball i, fins i tot, en l'elecció del títol. Com bé recorden els autors, el llibre té com a objectiu no tant dur a terme una història total i definitiva de la Universitat de Tortosa, sinó més aviat oferir una visió més centrada, d'una banda, en la prosopografia de les persones que en capitalitzaren el dia a dia —això és, els seus rectors, lectors i graduats— i, de l'altra, mostrar la importància de la institució educativa en el marc de la Província d'Aragó de l'Orde dels Predicadors i del conjunt de les universitats dels territoris de l'antiga Corona d'Aragó.

L'obra es divideix en quatre grans apartats, unes conclusions i un extensíssim apèndix documental que, com veurem més endavant —i de fet subratllen els mateixos autors—, pot ser especialment útil per a la comunitat científica de cara a ulteriors treballs.

El primer capítol, titulat «La Universidad de Tortosa en su contexto académico» se subdivideix en dos espais ben delimitats. En primer lloc, els autors realitzen un

breu repàs historiogràfic de les investigacions que s'havien centrat o bé havien tractat *en passant* aspectes de la història de la institució tortosina; també desgranen les fonts primàries utilitzades per confeccionar el seu treball. La segona part del capítol, en canvi, examina quin lloc ocupà la Universitat de Tortosa en el context de les institucions educatives de l'Orde dels Predicadors i de les Universitats hispàniques. En aquest espai es discuteixen qüestions com ara els distints models universitaris de les corones de Castella i Aragó, quines universitats hi havia al Principat de Catalunya durant l'edat moderna i com, quan, on i per què foren fundades; finalment, s'ofereix una breu descripció del procés fundacional i les principals fites de les universitats d'Oriola i Solsona, les quals, segons els autors, presentarien força similituds amb el cas Tortosí. Cal dir que trobo molt encertats tant la contextualització de l'espai universitari català de l'època moderna —l'explicació de la política universitària de Felip II i Felip III n'és un bon exemple— com l'ús dels casos d'Oriola i Solsona a l'hora d'oferir un punt de partida per la ulterior comparació amb el cas tortosí. Tanmateix, em semblen força menys convincents alguns passatges referents al tarannà polític dels catalans de l'època moderna —una classe dirigent catalana tal vegada conservadora i replegada sobre si mateixa (p. 26)—, fonamentats en convencions historiogràfiques i llocs comuns «vicentians» típics del segle XX, sortosament prou superats per la historiografia dels darrers vint anys —sense anar més lluny per les obres d'Eva Serra, Miquel Pérez Latre, Àngel Casals, Jordi Buyreu, Antoni Simon o Josep Capdeferro, per citar-ne alguns.

El segon epígraf de l'obra, titulat «Los reales colegios y la Universidad de Tortosa» s'ocupa d'explicar els orígens de l'educació universitària a la capital de les terres de l'Ebre, des de la fundació dels col·legis dominics fins a l'erecció definitiva de la universitat amb autoritat pontifícia. Des de l'òptica de la història del dret i de les institucions val la pena destacar la descripció detallada que Rafael Ramis i Pedro Ramis ofereixen dels estatuts de la Universitat a les pàgines 53-55. Així mateix, també és prou rellevant el recorregut històric de la institució durant el segle XVII, època durant la qual visqué autèntiques etapes d'espendor, sobretot després de la Guerra dels Segadors (1640-1652), fruit de la concessió del privilegi reial atorgat per Felip IV l'any 1645 de resultes de la lleialtat tortosina a la causa hispànica. Aquest escenari permeté que el Col·legi de Sant Domènec i Sant Jordi fos «una de las pequeñas joyas de la provincia dominicana: en él se enseñaba Filosofía y Teología, acudían algunos de los mejores maestros de la Provincia, y se colacionaban exclusivamente grados en estas dos facultades» (p. 55). I si la Guerra dels Segadors suposà un impuls de la seu tortosina, la Guerra de Successió fou el seu hipogeu. L'any 1708, poc després de la conquesta de la ciutat per part de l'exèrcit borbònic, els edificis universitaris foren reaprofitats amb finalitats militars i si bé l'any 1715 foren retornats a la institució educativa, el decret de 1717 que centralitzà l'educació universitària a Cervera posà punt i final a l'aventura universitària tortosina.

El tercer capítol del llibre, com molt bé destaca el seu títol, focalitza la seva atenció en els «Rectores y Lectores de la Universidad». La primera part de l'epígraf l'ocupa una relació prosopogràfica detallada dels rectors de la universitat, endreçats cronològicament (pp. 65-80). Els autors recorden que, com en el cas de la resta d'oficis, el rector de la Universitat de Tortosa s'escollia per rotació entre els membres de les comunitats universitàries de l'Orde dels Predicadors repartides pels regnes de València i Aragó i Principat de Catalunya. Alguns d'aquests rectors destacaren per la seva qualitat intel·lectual, com per exemple Fr. Blai Verdú, Fr. Josep Bramó, Fr. Tomàs Vallgornera o Fr. Lluís de Barutell (pp. 65-66). La segona part del capítol l'ocupa un llistat dels lectors

de la Universitat endreçat alfabèticament; quan es possible, els autors hi inclouen uns breus apunts biogràfics, tal i com passa amb els rectors (pp. 80-97). Tant pel que fa als mestres d'estudiants com pel que fa als lectors, era prou freqüent que haguessin estat col·legials de la universitat durant els seus anys de formació. De fet, el *cursus honorum* dins la institució preveia que els docents passessin uns anys com a mestres d'estudiants abans de poder fer el salt a l'ensenyament d'Arts i Teologia per culminar la carrera com a lector de Teologia.

El quart capítol de la monografia s'ocupa de la figura dels graduats a la Universitat de Tortosa. A partir dels llistats de graduats i rectors recollits als apèndixs 3 i 4 de l'obra, Rafael Ramis i Pedro Ramis ofereixen unes primeres valoracions sobre aquest col·lectiu. En aquest sentit, destaquen en primer lloc que els registres confeccionats gràcies a les dades conservades a l'Arxiu Comarcal de les Terres de l'Ebre (ACTE) i a la Biblioteca de Catalunya (BC) són parcials: mentre que el llistat de l'apèndix 3, conservat a l'ACTE, abraça la cronologia compresa entre 1601 i 1623, el de l'apèndix 4, conservat a la BC, ho fa pels anys 1601-1623 i 1659-1717. Per tant, existeix un buit cronològic comprès entre 1623 i 1659 que, amb tot, no impedeix que els autors puguin oferir una primera valoració sobre l'origen geogràfic i social dels graduats. Així, segons els autors la majoria d'estudiants provenien del Principat de Catalunya i d'Aragó, seguits de prop pels estudiants valencians i, en menor mesura, dels mallorquins. La immensa majoria dels graduats eren religiosos, tant seculars com regulars i, de fet, només es registraren quatre laics entre 1611 i 1613. Finalment, pel que fa a la qualitat i les motivacions dels estudiants, els autors remarquen que la Universitat comptà amb alumnes rellevants, com ara Vicent Garcia, el Rector de Vallfogona, i que existí una certa tendència a cursar els estudis de doctorat en aquest centre amb l'objectiu d'obtenir un reconeixement més social —fins i tot ornamental, ens atrevirem a dir— que no pas acadèmic.

A l'apartat dedicat a les conclusions de l'obra, els autors ofereixen una breu síntesi de les idees principals exposades en els epígrafs precedents, així com reivindiquen l'estudi d'una institució, la de la Universitat de Tortosa «muy desconocida y escasamente valorada en el marco de la Corona de Aragón». A més a més, aprofiten per recordar que l'obra no deixa de ser una aproximació parcial a la història de la Universitat de Tortosa forçada, com ja hem dit, per les contingències de la conservació documental i, fins i tot, s'atreveixen a aventurar fins a quin punt hauria estat diferent la història d'aquesta institució si el poder polític imperant a la Corona d'Aragó medieval hagués situat la principal institució universitària no a Lleida sinó a Tortosa.

Clouen la monografia quatre apèndixs documentals que de fet n'ocupen dues terceres parts i que, com els mateixos Rafael Ramis i Pedro Ramis recorden, poden ser especialment útils de cara a futures investigacions. L'apèndix 1 conté la transcripció dels estatuts del Col·legi de Sant Mateu i Sant Jaume de Tortosa, preservats al registre 4352 de la Reial Cancelleria de l'Arxiu de la Corona d'Aragó. L'apèndix 2 recull la transcripció dels Estatuts de la Universitat de Tortosa a partir del Ms. 3918 conservat a la Biblioteca de Catalunya. Pel que fa als apèndixs 3 i 4 ja n'he recollit les idees principals anteriorment.

L'obra *Estudios sobre la Universidad de Tortosa (1600-1717)* aconsegueix al meu entendre, tres grans objectius. En primer lloc, omple un buit historiogràfic considerable pel que fa als estudis dedicats a les institucions universitàries menors dels territoris de l'antiga Corona d'Aragó. Segonament, complementa els estudis duts a terme per Enric Querol sobre la mateixa institució, caracteritzats per un marcat tarannà local

i cultural. En darrer terme, els apèndixs documentals —especialment pel que fa a la seva versió on-line—,¹ permetran desenvolupar futures investigacions sobre la mateixa història de les institucions universitàries —i moltes d'altres temàtiques!— amb una major solvència.

Ricard TORRA-PRAT
Alexander von Humboldt Fellow
Ludwig-Maximilians-Universität München

Rafael RAMIS BARCELÓ i Pedro RAMIS SERRA, *Las Ordenaciones de la Universidad de Barcelona de 1638*, Madrid, Dykinson, 2019, 254 pp.

Dins de les publicacions del «Programa Historia de las Universidades» impulsat per la Universidad Carlos III de Madrid, i amb el número cinquanta, apareix aquesta nova aportació dels ja coneguts professors Ramis Barceló i Ramis Serra, especialistes en la matèria, que es suma a altres obres editades dins del marc del mateix programa, bé en coautoria dels dos esmentats professors, en el cas del número quaranta-tres dedicat a *Los primeros grados de la Universidad de Baeza (1549-1580)*; bé en coautoria entre Rafael Ramis Barceló i Antoni Planas Rosselló, quant al número vint-i-tres: *La facultad de leyes y cánones de la Universidad Luliana y Literaria de Mallorca*; o bé de forma individual pel professor Rafael Ramis Barceló, pel que fa al número trenta-nou: *Doctores hispanos en leyes y cánones per la Universidad de la Sapienza de Roma (1579-1774)*.

L'obra es dirigeix a cobrir un buit historiogràfic sobre la Universitat de Barcelona a l'època barroca, i més concretament, durant el segle XVII, atès que l'estudi de referència sobre la història de Universitat de Barcelona de A. Fernández Luzón estableix el seu límit temporal en el segle XVI i no cobreix el període final de la seva vida abans de la transferència produïda per la decisió rupturista de Felip V, que al 1717 la va deslocalitzar a Cervera, on la nova Universitat de Cervera va substituir totes les universitats existents fins a aquesta data en el Principat.

La Universitat de Barcelona és una Universitat Municipal i la seva regulació forma part de les competències jurisdiccionals del Consell de Cent barceloní que les exercí repetidament durant els segles XVI i XVII amb la promulgació de diverses ordinacions específiques de reforma i millora de l'Estudi general de la Ciutat, que els autors en l'estudi preliminar analitzen i ens presenten en els seus trets essencials pel que fa a les de 1559, 1596 i 1629. Aquestes Ordinacions els permeten oferir un perfil institucional de la Universitat de Barcelona que destaca dins d'una tònica general de les universitats catalanes de l'època (Lleida, Girona, Vic, Tarragona, Tortosa i Perpinyà) caracteritzada per un nivell de qualitat acadèmica molt baix.

La part nuclear de l'estudi es projecta sobre les Ordinacions del 1638, la qual cosa permet detectar una continuïtat en la constitució orgànica i en el funcionament de la Universitat pel que fa a l'època anterior i també una estructura similar a la dels altres Estudis Generals de la Corona d'Aragó on apareixen les quatre facultats de Teologia, Dret i canons, Medicina i Arts, destacant en la de Barcelona aquestes dues últimes per la seva antiguitat i excel·lència. Altrament, la vigència de les Ordinacions del 1638 va

1. Consultable a <https://e-archivo.uc3m.es/handle/10016/30367>

ser perllongada i la raó la troben els autors en el fet que feien possible l'existència d'un cert nivell d'autonomia universitària que permetia l'autogovern amb l'elecció interna de càrrecs dirigents, amb la consolidació dels col·legis de doctors com a corporació acadèmica que afegia un plus d'autoritat i de respecte als seus membres, així com per la dignificació dels seus sots i també per una ordenació acadèmica que afavoria la presencialitat dels estudiants a les aules.

L'obra presenta en primer lloc la traducció castellana anotada i després la transcripció d'un dels manuscrits catalans que conté el text de les Ordinacions, atès que no es coneix una versió impresa. No es fa una edició crítica per tal com envides hi han variants. Tal vegada hagués valgut la pena incloure l'enllaç al manuscrit escollit per fer la traducció que és el conservat, en format paper i en format digital, en l'Arxiu Històric de la Universitat de Barcelona (AHUB, A101, *Ordinacions de la Universitat Literària de Barcelona de 1638 i 1656*), d'aquesta manera s'hagués pogut facilitar la resolució d'alguns dubtes que apareixen en la lectura o resoldre algunes contradiccions aparegudes entre el text català i la traducció castellana com per exemple en el capítol XIX «*De las Cathedrias de Lleys novament instituidas*» on els trenta-un estudiants extrets a sort es converteixen en trenta-una lliçons en la traducció al castellà.

El manuscrit publicat conté l'edició dels seixanta-set capítols de les Ordinacions del 1638 seguida de les breus Ordinacions de 1656 i també d'una breu Declaració del 1670.

La taula dels capítols de les Ordinacions del 1638 permeten copsar un cert ordre dispositiu de les matèries, que s'inicia amb l'exposició històrica de les disposicions reials i canòniques amb les quals es va fundar la Universitat del Estudi General de la Ciutat de Barcelona, i que continua amb aquelles altres que més endavant anaren integrant el seu règim jurídic.

La constitució orgànica de la Universitat va comportar la unió de la Universitat de Medicina amb la de l'Estudi General així com la formació de les quatre Facultats de Teologia, Drets canònic i civil, Medicina, Filosofia o Arts. Com a òrgans unipersonals es regula les figures del canceller, del conservador, del rector, del vicerector, del racional, del secretari o escrivà i dels bidells així com la forma de la seva extracció, elecció o nominació i el contingut de les seves potestats o competències, entre les quals destaca la jurisdicció i la superioritat jeràrquica del rector i vicerector sobre tots els col·legiats, catedràtics, oficials, ministres i estudiants de la Universitat. Entre els òrgans col·legiats de la Universitat destaca el Consell General o extraordinari de la Universitat convocat pel rector i integrat per tots els doctors i mestres dels quatre Col·legis correlatius a les quatre Facultats. Per raons operatives, però, s'estableix també un Consell ordinari o particular, de caràcter més reduït, convocat igualment per rector i amb competències també deliberatives i decisòries, però només integrat per sis representants, extrets a sort, de cadascun dels quatre Col·legis. Es regula el procediment a seguir en els debats i en les votacions. A més a més, el rector estarà assessorat per quatre consellers elegits, un per cada Facultat.

Les funcions de la Universitat són l'ensenyament, l'estudi i la docència de les bones lletres, perquè es a través d'aquestes activitats com s'assoleix la saviesa, la doctrina i la intel·ligència, virtuts necessàries per a la perfecció de tota comunitat, atès que aquesta perfecció rau en tenir moltes persones dotades d'aquests valors.

L'ordenació acadèmica de la Universitat es regula per les Ordinacions del 1638 en diversos capítols que regulen les proves d'accés dels estudiants a la matrícula en la Universitat. S'estructuren i organitzen les diverses càtedres amb els seus corresponents

continguts de matèries, la seva provisió i accés, la forma d'impartició de les lliçons o lectures, els actes públics de contingut acadèmic, les conclusions, etc.

Es regulen també algunes incompatibilitats per als catedràtics així como l'exigència de responsabilitats per aquells que hagin faltat a les seves obligacions docents. L'extinció de la relació d'ofici públic de catedràtic es produirà per jubilació a l'haver llegit per espai de trenta anys.

Per als estudiant s'estableix un règim jurídic per tal d'assolir els diversos graus que s'atorguen per la Universitat —Batxiller, Llicenciat, Mestre, Doctor— per les diverses titulacions de les quatre Facultats de Teologia, d'Arts, de Dret civil o canònic o de Medicina. Es regula el calendari acadèmic i també s'estableix l'obligació d'observar estrictament les ordinacions i el règim jurídic vigent en la Universitat. Per controlar aquesta observança per part de tots els membres de la comunitat universitària s'institueix la visita periòdica dels Consellers de la Ciutat de Barcelona a la Universitat els quals podran demanar comptes i exigir responsabilitats en cas de què s'hagin infringit les normes. Un altre mitjà per assegurar l'observança de les disposicions vigents serà l'obligació que s'imposa a professors i estudiants de jurar que es comportaran bé i legalment durant la seva vida acadèmica observant les constitucions i ordinacions de la Universitat i Estudi General així com els manaments del rector que no hi vagin en contra. Amb sintonia amb les idees de la contrareforma que dominaven en aquests moments en els territoris peninsulars de la monarquia hispànica se'ls exigeix també una professió de fe que comporta jurar no interpretar lliurement els textos de la Bíblia així com la d'acceptar els dogmes establerts en el Concili de Trento sobre diverses matèries teològiques com, per exemple, les relatives al pecat original, la justificació, la transsubstanciació del pa i vi en el cos i sang de Jesucrist, les relatives al Purgatori i a la veneració de les relíquies dels sants, la potestat donada a l'Església de concedir indulgències, la primacia de l'Església de Roma —mare i mestra, l'obediència deguda al sant pare, etc.

Cal felicitar els autors per la publicació d'un dels manuscrits catalans conservat i per la traducció al castellà d'aquestes ordinacions, que constitueixen una aportació molt valuosa per a conèixer la història jurídica i institucional de la Universitat de Barcelona durant l'època del barroc, i que fins ara estaven orfes de tractament. En aquest sentit, els animen a continuar en aquesta línia de recerca per poder completar l'estudi contextual de les esmentades ordinacions amb els aspectes polítics, socials i culturals que els poden donar el seu significat més complet.

Tomàs DE MONTAGUT
Universitat Pompeu Fabra